

Психологічний супровід допрофільної підготовки і профільного навчання учнів гімназії

Ольга ГЛУШКО,

психолог, спеціаліст першої категорії

Психолого-педагогічний супровід допрофільної підготовки та профільного навчання в нашій гімназії ми намагалися побудувати відповідно до мети і завдань, визначених у Концепції профільного навчання в старшій школі, а саме: «Мета профільного навчання – забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку і самоосвіти» [2, с. 3]. Справді, конкурентоспроможність випускників школи, їхня успішна самореалізація як неодмінна складова щасливого, якісного майбутнього життя у суспільстві, що постійно модернізується, значною мірою залежать від правильного вибору професії.

Співбесіди та консультації з учнями і їхніми батьками дали змогу дійти висновку, що значна кількість випускників обирає для вступу навчальний заклад і майбутню професію або за престижністю, або «за компанію» з друзями, або за спроможністю чи рішенням батьків, які спираються на свої власні невітілені у життя мрії чи орієнтуються на своє особисте бачення успішності представника певної професії. При цьому в більшості своїй випускники не керуються знаннями про власні характерологічні, інтелектуальні, творчі здібності й задатки та психологічні особливості і не замислюються над їх відповідністю обраному виду діяльності. Вони не враховують вимоги професії до особистості, не беруть до уваги інформацію про збалансованість

вакансій і потреб на ринку праці та перспективу працевлаштування у майбутньому. Окрім того, недостатньо інформації щодо спеціальностей і кількості відповідних кадрів та рівня їх кваліфікації, які будуть потрібні у майбутньому. Тому роль зваженого, осмисленого, побудованого на знаннях про себе, майбутню професію та вимоги ринку праці первинного професійного самовизначення випускника в наш час значно зросла. І чим більш виваженим, обґрунтованим, а не «стихийним» буде самовизначення, тим більша ймовірність того, що у випускників школи не буде гірких розчарувань, даремно витраченого часу, невиправданих сподівань у професійній самореалізації, а держава отримає спеціаліста – справжнього професіонала.

Але професійному вибору випускників для того, щоб він справді був всебічно обґрунтований, мають передувати не менш важливі етапи допрофільної підготовки і профільного навчання, саме від яких і залежатимуть досягнення в навчанні, задоволення від процесу пізнання, підготовка до переходу на наступний освітній щабель, а потім і до успішної професійної діяльності [6, с. 6–7].

Основна мета психологічного супроводу допрофільної підготовки – сприяти формуванню в учнів здатності *свідомо* обирати у майбутньому профіль навчання, спираючись на свої здібності й особистісні особливості, виявляти мотиваційну, інформаційну і практичну готовність до отримання високоякісної освіти за обраним профілем, а надалі – й до професійного самовизначення. Успішним процес самовизначення особистості вважається тоді, коли у свідомості учня відбувається узгодження тріади: «хочу» (власні бажання, прагнення, цілі), «можу» (психічні можливості та здібності, а також фізичні дані) та «треба» (вимоги суспільства до суб'єкта самовизначення).

Керуючись багаторічним досвідом роботи шкільної психологічної служби і результатами співпраці з науковцями лабораторії дидактики Інституту педагогіки НАПН України, у побудові системи психологічного супроводу ми спиралися на такі етапи професійного самовизначення учнів:

1. Пропедевтичний етап: а) ознайомчо-розвивальна стадія (1–4-ті класи); б) аналітично-діагностична стадія (5–6-ті класи); в) орієнтаційно-прогностична

стадія (7-й клас); г) рефлексивно-підготовча стадія (8-й клас).

2. Етап допрофільної підготовки (9-й клас).

3. Етап профільного навчання (10–11-ті класи).

4. Етап соціалізації випускників [4, с. 102–103].

Робота шкільної психологічної служби на всіх етапах ведеться за такими напрямками:

1) діагностичний (спостереження, анкетування, тестування, аналіз продуктів навчальної діяльності, співбесіди, інтерв'ю тощо);

2) консультативний;

3) інформаційно-просвітницький.

Важливо зауважити, що робота психологічної служби ЗНЗ буде ефективною лише тоді, коли психологи вибудовуватимуть систему поетапно і в тісній співпраці з керівництвом закладу, педагогічним колективом, батьками, з урахуванням потреб сьогодення, а також вікових особливостей учнів. Отже, розглянемо більш детально кожен напрям діяльності психологічної служби та етапи професійного самовизначення учнів.

Діагностичний напрям діяльності. У молодшій школі (*пропедевтичний етап*) відбувається ознайомлення дітей із найбільш поширеними професіями, виникає зацікавленість, здійснюються спроби в ігровій формі «приміряти» до себе, відтворити відомі професії. Діти граються в лікаря, вчителя, вихователя, льотчика, продавця магазину тощо. У цьому випадку ще немає підстав говорити про задатки до майбутньої професії (бо їх поки що, безумовно, не може бути), як і враховувати здібності та нахили, характерологічні особливості учнів. Тут завдання вчителя і психолога – уважно спостерігати за дітьми і вивчати продукти їхньої навчальної діяльності, створювати умови для реалізації природних задатків дитини (до читання, музики, конструювання, малювання, спорту тощо). Важливо вже на цьому етапі прагнути визначити, в яких дітей які складові інтелекту розвинені краще – мисленнєві, мнемічні тощо. Поступово провідна діяльність змінюється з ігрової на навчальну, соціально більш значущу, й завдання школи разом із батьками – сформулювати повагу до людей праці, підтримати зацікавленість світом професій, розширити уявлення про них. Залучаючи до співпраці батьків, а саме до проведення конкурсів «Чарівний світ професій», «Професії моїх батьків», тематичних ранків, свят, випуску стіннівок на відповідну тематику, конкурсів малюнків, ми розширюємо уявлення про професії вже на прикладах конкретних родин, починаємо формувати почуття поваги до представників різних професій, допомагаємо поліпшити стосунки в сім'ях, вибудовуємо співпрацю батьків та школи, сприяємо підвищенню самооцінки окремих учнів. Надзвичайно цікавим досвідом стало створення учнями портфоліо (розробка американських науковців під керівництвом Дж. Рензулі). Портфоліо – це особиста папка досягнень учня в навчальній і будь-якій іншій діяльності, що дає змогу накопичувати, аналізувати, переосмислювати

і використовувати у майбутньому як учнями, так і вчителями інформацію про кожну особистість, її успіхи, перемоги, наукові і творчі роботи. Особливо це сприяє вибору профілю навчання у 9-х класах, а потім і професійному самовизначенню.

Перехід до основної школи, а також початок молодшого підліткового віку (*аналітично-діагностична стадія*) висувають нові вимоги і ставлять зовсім інші завдання перед психологічною службою і педагогічним колективом. Підлітки 5–6-х класів формують уявлення про себе (свої здібності й задатки) під впливом виключно тих успіхів, які вони демонстрували і демонструють у певних видах навчальної діяльності. І «примірювання» тих чи інших професій у цьому віці вже відбувається саме під цим кутом зору. Психологічній службі важливо вести з учителями і батьками системну просвітницьку діяльність, а з учнями й батьками – діагностичну. *Просвітницьку діяльність* ми спрямовували на максимальне врахування вчителями і батьками вікових особливостей учнів, впливу їхніх характерологічних особливостей і якостей на поведінку, прийняття рішень, навчальну діяльність, розвиток тих чи інших здібностей і якостей. Результати анкетування батьків з метою вивчення їхнього бачення проблеми й наявних знань щодо майбутнього профільного навчання дітей дали змогу побудувати психологічну просвіту, консультативну групову та індивідуальну роботу так, щоб уникнути вибору учнями профільного класу «за компанію» з друзями, користуючись викривленим уявленням про «престижність» чи «зайву складність» того чи іншого профілю навчання. А вже отримавши підтримку й розуміння батьків, ми в змозі допомогти учням обрати у подальшому той профіль і, можливо, майбутню професійну діяльність, які якнайбільше відповідають особистісному й інтелектуальному конструкту кожного учня. Окрім дослідження умов вибору профілю і розв'язання проблеми успішної адаптації до навчання у середній школі, ми створюємо оптимальні умови для розвитку тих чи інших задатків, здібностей уже на початку середньої школи за умови індивідуалізації та диференціації навчання. Вже на цій стадії доцільно вивчати здібності до креативного мислення (за методикою Е.Торранса), інтелектуальні можливості та особливості (за діагностичними методиками Р.Кеттла, Р.Амтхауера, Г.Айзенка, Т.Льїної, І.Павлова, Б.Пашнева та ін.).

На наступній стадії (*орієнтаційно-прогностичній*, 7-й клас) найпомітнішими, на думку вчених, стають здібності особистості [8, с. 20]. Спираючись на результати психодіагностичних досліджень і консультації з учителями-предметниками, ми рекомендуємо розвиток тих чи інших здібностей учнів на факультативах, гуртках, спецкурсах, спрямовуємо діяльність у дослідницьке, творче русло, залучаючи до участі у конкурсах, олімпіадах тощо. Також поглиблені психодіагностичні дослідження в окремих випадках дали змогу звернути увагу на можливі причини неуспішності з певних предметів

деяких учнів і своєчасно скорегувати діяльність педагогів щодо пошуку індивідуального підходу до дітей як з низьким, так і з високим інтелектуальним чи творчим потенціалом. Формування «Я-концепції», прагнення ствердитися серед однолітків є гарним підґрунтям для створення мотивації досягнення успіхів у навчальній діяльності, в секціях, художній чи музичній школах, для розвитку цілеспрямованості й сили волі. На цій стадії починаємо ознайомлення учнів зі співвідношенням власних інтересів і здібностей, з особливостями і вимогами тієї чи іншої діяльності (за методиками Є.Климова, А.Голомштока, Дж. Голланда, Л.Йовайші), з різними способами навчання та підготовки до вже орієнтовано обраної професії. Але якщо підліткова особливість у 6–7-х класах полягає в тому, щоб бути прийнятним насамперед у середовищі однолітків, що часто призводить до вибору майбутнього профілю «за компанію» [1], то учням 8-х класів уже більше притаманні осмислені власні дії і вчинки, поміркованість у судженнях, прагнення набути індивідуальності, тобто починається пошук суто «свого» шляху. Спрямовувати цей пошук у відповідному конструктивному напрямі, підтримувати прагнення до самостійності, до формування рефлексивних навичок – першочергове завдання психологів і педагогів на цьому віковому етапі. Дослідження особливостей темпераменту, акцентуацій характеру (за методиками Г.Айзенка, Г.Шмішека), психофізіологічних особливостей мозкової діяльності (вивчення особливостей мисленнєвої діяльності та провідної півкулі за теорією мозкової домінанти Н.Херманна) на цьому етапі допоможуть активізувати учнів щодо подальшого вивчення власних особливостей. Вчитель та психолог повинні пояснити причини успіхів чи невдач, що базуються на вроджених особливостях, або ж вселити впевненість в опануванні тими чи іншими видами діяльності у майбутньому, спираючись знову-таки на усвідомлення учнями своїх особистих переваг. Підтримка, надання виражених консультацій і порад з урахуванням певної недовіри, протесту проти опіки, зумовлених віковими особливостями цього періоду, схвалення прагнень і спроб виявити себе у творчості, науково-дослідній чи пошуковій діяльності – запорука успіху на *рефлексивно-підготовчій стадії*.

У віці 14–15 років (8–9-ті класи) учень має право на профільне самовизначення за своїм бажанням. І саме 9-й клас вважається вже власне *етапом допрофільної підготовки*. Цей період характеризується насамперед тим, що формується особистісний сенс вибору сфери діяльності, складається нова мотиваційна структура учіння. Домінантне місце займають мотиви, пов'язані з самовизначенням і підготовкою до самостійного життя, і формуються вони вже на базі потреб і інтересів, що набув підліток із власного життєвого досвіду. Учні починають самостійно здобувати інформацію в сферах, що їх цікавлять під впливом зростання інтересу до певних предметів, галузей науки, мистецтва, техніки

тощо. Враховуючи те, що саме на цьому етапі виникають нові мотиви навчання, пов'язані із життєвою перспективою, професійними намірами, доцільним, на наш погляд, є запровадження розвивально-просвітницьких занять, які ми проводимо за спецкурсами «Пізнай себе», «Моя майбутня професія», «Зроби свій вибір» тощо.

Провідною роботою психологічної служби є *консультативна діяльність*, яка проводиться на цьому етапі та на етапі профільного навчання. Безумовно, жодна психодіагностична програма чи будь-яка окрема психодіагностична методика не в змозі дати чітку і єдино правильну відповідь на запитання, який профіль навчання чи професію у майбутньому обрати конкретному учню. Будь-які висновки за результатами діагностичних досліджень повинні мати лише рекомендаційний характер, а не характер остаточного діагнозу й вироку чи настанови, який саме профіль варто обрати. І саме тому, що у цей період починається перехід до раннього юнацького віку, а в учнів виникає особливий інтерес до спілкування з дорослими, індивідуальна консультативна робота на цьому етапі є найбільш ефективною. Підлітки прагнуть до довірливого, нерегламентованого спілкування з дорослими [3, с. 197–199]. Особливо це відчувається в тих випадках, де батьки не змогли перебудувати стосунки і вважають підлітків дітьми, не здатними самостійно приймати рішення й бути відповідальними за власні вчинки.

Старша школа – *етап безпосередньо профільного навчання і допрофесійної підготовки*. Навчаючись за обраним профілем і зосередивши увагу на профільних предметах, випускник зорієнтовується вже на ту чи іншу професію. Фізико-математичний профіль надає учням можливість обирати професії інженера, програміста, фізика-науковця, природничий – біолога, лікаря, фармацевта, лінгвістичний – філолога, перекладача, редактора тощо.

Психологічна служба гімназії намагається задовольнити інтерес учнів щодо навчальних закладів, які надають освіту за певним напрямом; розглянути разом із ними відповідні спеціальності, варіанти майбутнього працевлаштування за обраною професією; допомогти отримати інформацію щодо матеріального забезпечення, умов праці, соціального оточення, негативних аспектів обраної професії, тобто полегшити майбутню соціалізацію шляхом максимального висвітлення будь-яких питань, що стосуються вже безпосередньої праці за обраною професією. Можливі також варіанти зміни обраного профілю. Якщо такі трапляються, з'ясовуються їх причини, усвідомлення учнем шляху нового професійного самовизначення.

Інформаційно-просвітницький супровід етапів допрофільної підготовки та професійного самовизначення здійснюється психологічною службою нашого закладу в кількох напрямках з використанням різних форм і методів:

1. У молодшій школі організуються виставки малюнків, екскурсії на підприємства, створюються тематичні газети, проводяться свята із залученням батьків, запроваджено портфоліо, де висвітлюються навчальні досягнення учня не лише у гімназії, а й у позашкільних закладах.

2. Разом з учителями-предметниками започатковано і постійно поповнюється учнями середніх класів «Словник професій», де представлено дані як про нові професії, що виникають на ринку праці, так і про відомі, що користуються попитом і є не менш важливими та корисними для суспільства.

3. Протягом навчального року здійснюється співпраця з Молодіжним та районним центрами зайнятості, доводиться до відома учнів інформація про ситуацію на ринку праці, про професії, що користуються попитом у районі та в м. Києві, про освітні програми та заходи, що запроваджуються цими організаціями, влаштовується відвідування виставок «Освіта та кар'єра» (9–11-ті класи).

4. Організуються зустрічі з випускниками гімназії минулих років, які досягли успіху в певних професіях. І вже «з перших рук» учні дізнаються про сучасні професії, популярні серед випускників (менеджера, банківського працівника, юриста, дизайнера, логіста, девелопера тощо). Також на цих зустрічах учні безпосередньо можуть отримати відповіді на запитання, що, безумовно, виникають при формуванні майбутнього навчального плану: з яких предметів потрібно мати поглиблені знання, які особистісні якості можуть допомогти, а які стати на заваді в отриманні бажаної професії, які додаткові навички або вміння потрібно засвоїти, щоб стати конкурентоспроможним на ринку праці вже в межах здобутої спеціальності (8–11-ті класи).

5. Психологічною службою створена і постійно поповнюється база сайтів, періодичних видань, літературних джерел щодо отримання навчання за обраним профілем, професійного самовизначення та оволодіння професією за обраним напрямом у майбутньому. Обладнано тематичними стендами шкільний центр допрофільної підготовки, профільного навчання та профорієнтації, де постійно поповнюється та оновлюється інформація для батьків і учнів про перспективи і переваги профільного навчання.

6. Запроваджено просвітницькі програми «Моя майбутня професія» для учнів 9-х класів та «Побудова кар'єри» для 10–11-х класів; діагностичну програму «Дослідження здібностей і нахилів учнів 8–9-х класів з метою визначення подальшого профілю навчання в старшій школі». Організовано щомісячний клуб «Довіра» для батьків, де можна отримати інформацію чи поради щодо алгоритму вибору професії, вікових особливостей дитини чи побудови ефективної взаємодії у родині в процесі вирішення конфліктних питань.

Отже, робота психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу у напрямі забезпечення ефективності допрофільної підготовки і про-

фільного навчання учнів дає позитивні результати лише тоді, коли сприяє формуванню в них готовності до свідомого вибору майбутнього профілю навчання на основі врахування своїх здібностей і нахилів, коли ґрунтується на чітко вибудованій системі психологічного супроводу навчання, в основі якої лежить тісна співпраця психологів з педагогічним колективом, батьками та організаціями, що можуть впливати на вибір тієї чи іншої професії.

Література

1. *Абрамова Г.С.* Возрастная психология / Г.С. Абрамова. – М., 1997.
2. *Концепція* профільного навчання у старшій школі // Інформ. зб. Міністерства освіти і науки України. – 2003. – №24.
3. *Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб.* / О.В. Скрипниченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. *Липова Л.* Диференціація допрофільної підготовки учнів (психологічний аспект) / Л.Липова, П.Замаскіна // Профільне навчання: нормативно-правові й теоретико-методичні засади / Упор. Л.А. Липової, М.Є. Терещенко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010.
5. *Липова Л.* Профільне навчання: теорія і практика / Л.Липова, В.Малишев, П.Замаскіна // Рідна школа. – 2008. – №1–2.
6. *Липова Л.* Система профільного навчання в середній загальноосвітній школі / Л.Липова, В.Малишев, П.Замаскіна // Профільне навчання: теорія і практика / за ред. канд. пед. наук Л.Липової. – К.: Компас, 2007. – С. 101–109.
7. *Сироватко О.* Психологічне забезпечення профільного освіти / О.Сироватко // Психолог. – 2006. – №40.
8. *Туріщева А.* Психологічне супроводження профільного навчання: навч.-метод. посіб. / А.Туріщева. – Х.: Основа. – 2007. – 144 с.
9. *Ned Hermann.* The Creative Brain. Brain Books. – Lake Lure, North Carolina, 1990.
10. *Щербатюк Б.А.* Методика дослідження особливостей самовизначення особистості / Б.А. Щербатюк // Практична психологія і соціальна робота. – 2007. – №1. – С. 18–21.

